

ESAD DÜŞERKEN
Bir Rejimin Çöküşü

MEHMET ÇELİK
KUTAYBA FARHAT

DOÇ. DR. MEHMET ÇELİK

Mehmet Çelik, 2017’de Gazi Üniversitesi Tarih alanında doktor unvanını almıştır. American University of Beirut’da araştırmacı ve Post-doc araştırmacısı olarak bulunmuş, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nda Dr. Öğretim Teğmen olarak görev yapmıştır. TÜBİTAK burslarıyla The Hebrew University of Jerusalem ve Tel Aviv Üniversitesi’nde misafir akademisyenlik yapmış; Türk Tarih Kurumu desteğiyle Filistin ve İsrail’de saha araştırmaları yürütmüştür. Hâlen Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Tarih Bölümü’nde Doç. Dr. olarak görev yapan Çelik’in çalışmaları Ortadoğu, özellikle Filistin, İsrail, Lübnan ve Suriye üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu alanlarda kaleme aldığı çalışmalar arasında *Türkiye’nin Bölgesel Sorunları Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu* (Hiper Yayın, İstanbul, 2020), *Türkiye’nin Bölgesel Sorunları Osmanlıdan Günümüze Balkanlar* (Hiper Yayın, İstanbul, 2020), *Türkiye’nin Bölgesel Sorunları Osmanlıdan Günümüze Doğu Akdeniz* (Hiper Yayın, İstanbul, 2020) ve *Lübnan Ermeni Diasporası* (Berikan Yayınevi, Ankara, 2021) yer almaktadır.

DR. KUTAİBA FARHAT

Kutaiba Farhat, Halep Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun olmuş, aynı alanda yüksek lisansını tamamlamıştır. Daha sonra Çankırı Karatekin Üniversitesi’nde Siyaset Bilimi alanında ikinci yüksek lisansını, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi’nde ise Temel İslami Bilimler alanında doktora derecesini elde etmiştir. *Yabancılarla Arapça Öğretimi I ve Suriye’de Demografik Değişim: Beşşar Esed Dönemi* adlı eserleri bulunmaktadır.

ÖNSÖZ

Suriye’de 2011 yılında başlayan muhalif hareketler, kısa sürede hem bölgesel hem de küresel dengeleri etkileyen çok boyutlu bir çatışmaya dönüşerek 21. yüzyılın insani dramlarından birini ortaya çıkardı. Bu insani kriz, yalnızca bir rejimin otoriter yapısıyla hesaplaşmasını değil; aynı zamanda mezhepsel ayrılmaları, dış müdahaleleri, vekâlet savaşlarını ve devlet-toplum ilişkilerinin dönüşümünü de içinde barındırdı. Suriye’nin, Ortadoğu çatışmasının fay hatlarının üzerinde yer alması; onu kısa sürede küresel siyaset gündeminin merkezine yerleştirerek, derin ve çok boyutlu çatışmalardan biri hâline getirdi.

2011’den sonra Suriye’de baş gösteren siyasal ve askerî çözümler, yalnızca siyasi dengeleri değil; eğitimden dine, ordudan medyaya, kültürel hayattan azınlık ilişkilerine kadar uzanan geniş bir yelpazede toplumsal yapıda kırılmalara neden oldu. Esad rejiminin, muhalif hareketlere karşı yürüttüğü yıpratma ve sindirme politikaları ile buna eşlik eden propagandalar, bu çözülmenin her alanına sirayet etti. İşte bu çok boyutlu kırılmaların merkezinde şekillenen ve “Esad Düşerken: Bir Rejimin Çöküşü” başlığını taşıyan bu eser, Suriye’de rejim tarafından muhaliflere karşı uygulanan propagandanın çok yönlü doğasını anlamaya dönük olarak tarihsel arka plan ile güncel gelişmeler arasında bağlantı kurarak sürekliliğe odaklanmaktadır. Sadece Suriye’deki kurumsal yapıların çöküşünü değil, Baas rejimi ile Suriye’nin toplumsal dokusunun nasıl dönüştüğünü de inceleyen bu eser, modern Suriye’nin toplumsal dinamiklerini anlamaya çalışan okuyucular için farklı bir bakış açısı sunma iddiasındadır.

Saha araştırmasına da dayanan bu kitap, ‘Suriye’de muhalif olmayı’ anlamaya dönük bir eserdir. Genel itibarıyla muhalif bir okuma üzerine temellendirilmiştir. Suriye’deki mezhepsel ve azınlık kimliklerine dair anlatım dili yer yer yorumlayıcı ve

tarafı gibi gözükse de toplumsal gözleme dayalı muhalif gözüyle güçlü iddialar içermektedir. Özellikle Alevî toplumunun rejimle olan ilişkisi ve dinî aidiyetinin iktidar yapısı tarafından nasıl şekillendirildiği konusunda çarpıcı tespitler yapılmıştır.

Eserin tamamında bölge dili olan Arapça kaynaklar kullanılmıştır. Bu eserde belirtilmesi elzem görülen bir husus olarak, Kutaiba Farhat'ın "I'lām al-Asad ve Siyāsat Tadmīr al-Mujtama" başlıklı eseri, araştırmanın teorik çerçevesinde merkezî bir konuma sahip olmuş ve söz konusu eserden önemli ölçüde istifade edilmiştir. Bununla birlikte Suriye'de 2011'den sonra ortaya çıkan durumun aktüel olarak basına yansımalarından dolayı yer yer Arap basınındaki haberlere yer verilmiştir. Modern iletişim araçlarının, hayatın her alanına hâkim olmasından dolayı sosyal medya platformlarına da atıflar yapılmıştır.

Bu eseri, meslektaşım Dr. Kutaiba Farhat ile birlikte kaleme alma düşüncesi, ilk kez 2023 yılının Eylül ayında şekillenmeye başladı. O dönemde Suriye sahasında Beşşar Esad rejiminin çöküşüne dair güçlü emareler henüz ortaya çıkmamıştı. 7 Ekim sonrası İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları henüz yaşanmamış, Rusya sahadaki etkinliğini sürdürmekte ve İran'ın bölgedeki vekil aktörü olan Hizbullah, Suriye'de milis güç olarak varlığını korumaktaydı.

Tüm bu konjonktürel tablo, savaşın ortasında kalan halkın yaşadıklarını gözler önüne seren nitelikli bir çalışmanın yokluğunu daha da belirgin kılıyordu. Muhalif kesimler, maruz kaldıkları insani dramları dünyaya duyurmakta zorlanıyor; geride bıraktıkları eş, dost ve akrabalarının karşı karşıya kaldığı insanlık dışı koşullar ise yalnızca kısa haber başlıklarında yer bulabiliyordu. Bu eksikliği gidermek ve yaşananları doğrudan aktarmak amacıyla bu kitabı hayata geçirmeye kararı verdik. Bu eserin anlatı derinliği ve zamanında tamamlanabilmesi, yalnızca akademik katkılarla değil, aynı zamanda sahadan elde edilen özgün tanıklıklarla mümkün olmuştur.

Bu araştırmanın her aşamasında katkı sunan birçok kişi olmuştur. Akademik hayatıma kapı aralayan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Doç. Dr. Niyazi Kaya ve Doç.

Dr. Şarika Berber'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Eserin yazım sürecinde bizlere uygun bir çalışma ortamı sağlayan Prof. Dr. Mustafa Alican ve Doç. Dr. Mehmet Özalper'e şükran borçluyum.

Saha çalışmalarımız sırasında bizlere rehberlik eden yerel aktörlere ve özellikle İdlib'in Has Köyü'nde her türlü kolaylığı sağlayan tüm köy halkına teşekkür ederim. 2022 yılında kaybettiğimiz, Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden merhum hocam Prof. Dr. Abdurrahim Abu Husayn'i rahmetle ve minnetle anıyorum. Ayrıca, bu eseri kaleme almaya başladığımda Kudüs İbrani Üniversitesi The Department of Islamic and Middle Eastern Studies'te misafir öğretim üyesi olarak bulunuyordum. Bu süreçte ve sonrasında desteğini esirgemeyen Kudüs İbrani Üniversitesi'nden Prof. Dr. Eyal Ginio ve Prof. Dr. Reuven Amitai'ya da gösterdikleri kolaylıklardan dolayı teşekkür ederim.

Dr. Kutaiba Farhat'ın kıymetli annesi Fatema Farhat'a gönülden teşekkür eder, Sednaya Hapishanesi'nde hayatını kaybeden yakın dostu Ahmet İdo'yu da rahmetle yâd ederim.

Son olarak her zaman fikirleriyle yanımda olan ve desteğini esirgemeyen sevgili eşim Yaşam Karaçay Çelik'e teşekkür ederim¹.

Doç. Dr. Mehmet Çelik
Kudüs 2025

1 ÜYZ, imla ve yazım, dil ve anlatım bozukluklarının tespiti için kullanılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
İÇİNDEKİLER	9
GİRİŞ	11

I. BÖLÜM

Esad Dönemi Suriye’de Toplum

Mezhepçilik Politikası	25
Okulların Bombalanması	28
Üniversitelerde Kadrolaşma	29
Başörtüsüne Saldırı ve Camilerin Tahrip Edilmesi	32
Türbelere, Mezarlara ve Dinî Sembollere Yapılan Saldırıları	35
Ordu Üzerindeki İran Etkisi	40
Uyuşturucu Trafiki	42

II. BÖLÜM

Esad Rejimi ve Türkiye Karşıtlığı

Suriye Medyasında Türkiye ve Osmanlı Karşıtlığı	50
Türkiye Karşıtlığında Ermeni Kartı	54
Erdoğan Karşıtlığı Üzerinden Propaganda	58
Eğitimde Osmanlı ve Türkiye Karşıtlığı	62
Hatay Meselesi ve Türkiye Karşıtlığı	64
Terör Örgütü PKK-YPG ve Müfredatlarında Türkiye	68

III. BÖLÜM

Esad Dönemi Medya ve Propaganda

Diziler	78
Yoğun Bakım Dizisi	79
Göğün Altında Vatan Dizisi	81

Küllerinden Doğan Bir Kadın Dizisi	84
Kılıfsız Dizisi	86
Şavk Dizisi	88
Kurtlar Yaşlandığında Dizisi	88
Ruhun Çılgılığı Dizisi	91
Sanatçılar ve Sosyal Medya	93

IV. BÖLÜM

8 Aralık Devrimi Sonrası Suriye'deki Azınlıklar

Dürziler	102
İsrail, Dürziler, PKK ve SDG: Suriye'de Yeni İttifaklar	112
Rejim Sonrası Alevîler: Darbe Planları ve Vesayet İsrarı	116
Hristiyanlar ve Ermeniler	130
 SONUÇ YERİNE	 137
KAYNAKÇA	143
EKLER	149

GİRİŞ

Roma İmparatoru Augustus'a atfedilen bir efsaneye göre, Augustus, Roma'daki tüm kölelerin aynı kıyafetleri giymesini zorunlu kılan bir uygulamayı değiştirmeyi düşünmüş; ancak bu tür bir değişikliğin, kölelerin ne denli kalabalık ve potansiyel olarak güçlü bir kitle olduğunu gözler önüne sereceği korkusuyla bu fikirden vazgeçmiştir. Modern dönemde Suriye'deki siyasal iktidar da benzer biçimde, olası toplumsal farkındalıkların doğurabileceği tehditten hareketle, aynı türden bir toplumsal mühendislik anlayışını benimsemişti.

Nüfusunun yaklaşık yüzde 80'ini Sünnî Müslümanların, yaklaşık yüzde 13'ünü ise Alevîlerin oluşturduğu Suriye'de, mezhepsel aidiyetin kamusal alanda konuşulmasının yasaklanması; yalnızca ulusal birliğin değil, aynı zamanda iktidarın sürekliliğinin de bir aracı olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda, Abraham Lincoln'ün meşhur nutkundaki "*Bir ev halkı birbirine düşman ise, o ev mutlaka yıkılır. Bu memleket de yarı köle ve yarı hür insanlardan meydana gelirse, onun devamlı hayat sürmesine imkân kalmaz.*" ifadesi, içsel çelişkilerle tanımlanan bir toplumun sürdürülebilir olmayacağına dair tarihsel bir uyarı niteliğindedir. Bu ifade, Suriye örneğinde de benzer bir siyasal-toplumsal kırılmalığa işaret etmektedir. Suriye'de bu kırılmalığın merkezinde yer alan ve 1970 sonrası dönemde neredeyse ülkeyi bir askerî rejimle yöneten Esad hanedanlığı², yaklaşık yarım yüzyıla yayılan otoriter yönetiminden sonra yalnızca on iki günlük bir süre içerisinde tarih sahnesinden çekildi³.

- 2 Bu uzun dönem, iki temel evreye ayrılmaktadır: İlk evre, Hafız Esad'ın Haziran 2000'deki vefatına kadar süren ve yaklaşık otuz yıl boyunca ülkenin yönetimini elinde bulundurduğu süreçtir. İkinci evre ise, iktidarı devralan oğlu Beşşar Esad'ın 2024 yılının aralık ayına kadar sürdürdüğü dönemdir.
- 3 27 Kasım 2024'te Halep'te patlak veren çatışmalar, rejim karşıtı muhalif unsurların 8 Aralık sabahı Şam'a girmesiyle kritik bir dönüm noktasına ulaşmış, Devlet Başkanı Beşşar Esad'ın ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır.

Bu hanedanlığın kurucu aktörü olan Hafız Esad, 1930 yılında kırsal bir yerleşim biriminde dünyaya gelmiş; genç yaşlarından itibaren siyasi ve askerî hiyerarşi içerisinde istikrarlı bir yükseliş sergilemiştir. Büyük oranda Sünnîlerden oluşan Suriye toplumunun aksine azınlık konumunda bulunan Alevî mezhebine mensup olması, disiplinli askerî kariyeri ve örgütsel sadakati onu 1965 yılında Suriye Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevine getirmiştir. Bu atama, yalnızca bireysel bir başarı olarak değil, aynı zamanda 1963 sonrası dönemde devlet aygıtında Alevî kökenli subayların sistematik biçimde yükselişe geçtiği yeni bir iktidar kurgusunun başlangıcı olmuştur. Ancak bu iktidar yapısının tarihsel köklerini, yalnızca Baas rejiminin⁴ iç dinamiklerinde değil, 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması'nın dayattığı yapay ulus-devlet modelinde aramak gerekmektedir. İngiliz ve Fransız diplomatlar Sir Mark Sykes ve François Georges-Picot tarafından şekillendirilen bu paylaşım düzeni, Suriye'yi etnik ve mezhepsel açıdan hiçe sayan Fransız nüfuz bölgesine dönüştürmüştür. Suriye toplumunun gerçeklikleriyle bağdaşmayan bu suni sınırlar, Suriye'de kırılan bir siyasal anlayışı miras bırakmıştır. Diğer açıdan 1920-1946 yılları arasında Suriye'deki Fransız mandası, mezhepsel kimlikleri siyasal aidiyetlerin önüne geçirecek şekilde keskinleştirmiştir. Bu durum da günümüze kadar sürecek ve Suriye'de ortak ulusal birliğin inşasını yapısal olarak imkânsız hâle getirecektir. Dolayısıyla bu tarihsel arka plan göz önüne alındığında, Fransız mandasının sona ermesinden sonra dahi Suriye'nin ardı ardına askerî darbelerle, hizip çatışmalarına ve mezhepsel kutuplaşmalara sahne olması tesadüf değil, söz konusu yapay dayatmaların doğrudan bir sonucudur.

Suriye'de 1949'dan itibaren hız kazanan darbeler, sivil siyaseti giderek zayıflatmış ve 1963 yılında Baas Partisi'nin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte ülkede kalıcı askerî bürokratik bir otorite inşa etmiştir. Bu süreçte, iktidarın dışında kalan ve

4 Mişel Eflak ve Salah al-Din al-Bitar'ın öncülüğünde şekillenen Arap Sosyalist Baas (Diriliş) Partisi, sosyalizm ilkeleri etrafında Arap coğrafyasını tek bir millet çatısı altında birleştirme hedefini temsil eden Arap milliyetçiliğini savunmuştur.

genellikle Sünnî İslam kimliğiyle özdeşleştirilen muhalif gruplar, sistematik biçimde baskı ve denetim altına alınmış; devletin aygıtlarından dışlanmıştır. Hafız Esad'ın Kasım 1970 yılında gerçekleştirdiği darbeyle bu ideolojik yönetim tarzı kurumsallaşma sürecine girmiştir. Bu hareketle birlikte selefi Salah Cedit ve Nureddin el-Atasi'yi iktidardan uzaklaştıran Hafız Esad, kendi liderliğinde; yaklaşık otuz yıl sürecek olan güvenlik eksenli bir rejimin temellerini atmıştır.

Hafız Esad'ın iktidar pratiği, toplumsal muhalefeti bastırmayı esas alan baskıcı yöntemlerle şekillenmiştir. 1982 yılında gerçekleşen Hama katliamı, bu pratiğin ulaştığı boyutu çarpıcı biçimde göstermiştir. Binlerce sivilin hayatını kaybettiği bu katliam, Suriye'deki muhalefet üzerinde en büyük travmalardan birini oluşturmuştur. Ne var ki, bu sindirme politikaları Suriye'deki toplumsal gerilimleri bir süre ertelese de Suriye'yi iç savaştan kurtaramamıştır.

Hafız Esad, iktidarı ele geçirdikten sonra dış politikada güçlü ve etkili bir lider portresi çizmiştir. Ancak iç politikada, özellikle iktidar dışında kalan ve büyük ölçüde Sünnî İslam çevrelerinde tanımlanan muhalif unsurlara karşı sert ve sistematik bir baskı politikası yürütmüştür. Her ne kadar meşruiyet anlayışı, modern siyasal rejimlerin temelini ve nihai hedefini oluşturuyor olsa da bu meşruiyeti halkın iradesini dışlayarak ve toplumsal talepleri bastırarak tesis etmeye çalışan her otoriter yönetim biçimi, uzun vadede benzer sonuçlarla karşılaşmaktadır. Bu siyasal eğilim, tarihsel olarak Avrupa'daki bazı nasyonalist rejimlerde, çeşitli Arap monarşilerinde ve hanedanlık yapılarında, ayrıca Soğuk Savaş dönemindeki komünist blok ülkelerinde gözlemlenmiştir. Günümüzde de birçok otoriter rejim, "*ulusal güvenlik*" ve "*beka*" gibi kavramlar etrafında oluşturulan tehdit algıları aracılığıyla kendi toplumlarını konsolide etmeye ve baskı ile kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Hafız Esad da halkın taleplerini bastıran, Suriye'nin siyasal çoğulculuğundan gelen gerçekliğini reddeden ve muhalefeti sistematik baskı altında tutan tipik bir otokrattı. İktidarı boyunca muhalif hareketlere karşı son derece katı ve otoriter bir tutum benimsemiş; muhalifler ise,

rejimin bu politikası karşısında âdeta ordunun süngüsü altında hayatlarını sürdürmüştü.

Örneğin Hafız Esad, öğrencilere hitaben yaptığı bir konuşmada; “Bizlerle, dünyadaki tüm özgürlük arayışında olanlar arasında, her türlü sömürü ve zulme karşı mücadelenin gerekli olduğuna dair ortak bir inanç mevcuttur.” ifadelerini kullanmıştı⁵. Ancak bu tür söylemler, Esad rejiminin Suriye dışındaki devletlere ve uluslararası kamuoyuna yönelik geliştirdiği bir meşruiyet üretme stratejisinin parçasıydı. Nitekim Hafız Esad’ın oğlu Beşşar Esad da benzer retorikleri benimseyerek uluslararası kamuoyuna özgürlük, reform ve istikrar mesajları vermeye çalışmış; ancak iktidarını korumak adına içeride Suriye’yi özgürleştirme iddiasından tamamen sapmıştı. Sonuçta adil bir düzen arayışındaki kendi halkının üzerine bombalar yağdırmakta tereddüt etmemişti.

Baba Hafız Esad’ın iktidarı, yaklaşık otuz yıl sürdü. 2000 yılının haziran ayında, Hafız Esad’ın hayatını kaybetmesinin ardından, siyasi mirasını devralan kişi ise oğlu Beşşar Esad oldu. Beşşar Esad da tıpkı babası gibi, seçmenlerin yalnızca “*evet*” ya da “*hayır*” oyu kullanabildiği, tek adaylı referandumlarla iktidarda kalmıştı. Bu seçimler, demokratik bir tercih süreci olmaktan ziyade, Baba ve Oğul’un iktidarını meşrulaştırmaya yönelik zorlayıcı plebisitler niteliğindeydi.

Beşşar Esad, Hafız Esad’ın oğlu olması dışında, bir liderde vücut bulması arzulanan niteliklerin hiçbirine sahip değildi. 1994 yılında Londra’da göz hastalıkları alanında ihtisas yaparken, kendisini bir anda devlet başkanlığına aday olarak buldu. Bu gelişmenin arka planında, babası Hafız Esad’ın siyasi vârisi olarak yetiştirdiği ve kamuoyunda daha sert bir karakter profiliyle tanınan ağabeyi Basil Esad’ın aynı yıl, 32 yaşındayken bir trafik kazasında hayatını kaybetmesi yatmaktaydı. Ne var ki, Basil Esad’ın ölümü, üzerinden uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen çeşitli spekülasyonlara konu olmaya devam etmiş; kazanın ardındaki sır perdesi ise hâlâ aralanmamıştır.

5 Hafız Esad’ın 7 Şubat 1975 tarihli Suriyeli öğrenciler konferansındaki konuşması.